

*R.Sadiqova. "Min bir çərək saat. Tatar nağılları"nın fransız və rus mətnləri
// Əlyazmalar yanmır, 2020, № 1 (10), s. 34-40.*

UOT: 8.82-09

Rəhilə Sadiqova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 53
e-mail: rehile.sadiqova_87@mail.ru*

“MİN BİR ÇƏRƏK SAAT. TATAR NAĞILLARI”NIN FRANSIZ VƏ RUS MƏTNLƏRİ

Xülasə

Məqalədə XVIII əsrdə Fransada “Min bir gecə nağılları”nın təsiri ilə meydana gələn və türklərdən bəhs edən “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın rus və fransız mətnlərindən söz açılır. “Min bir çərək saat”ın fransız dilindən rus dilinə tərcümə olunmuş və 1765-ci ildə Moskva-da çap edilmiş bir nüsxəsi hazırda AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında saxlanılır. Türk-tatar nağılları əsasında yaranan bu əsərdə bir sıra şərq ölkələri, şəhərləri ilə yanaşı, XVIII əsr Şirvan vilayəti, Bakı şəhəri, həmçinin Bakı nefti haqqında da dəyərli məlumatlar verilir.

Məqalədə eləcə də, meydana gəldiyi ilk gündən özünə geniş oxucu auditoriyası qazanan “Min bir çərək saat”ın yazılma səbəbi və onun Avropa bədii-estetik fikrindəki yerindən bəhs edilir, əsərin fransız və rus mətnləri müqayisə edilərək, diqqətəlayiq qənaətlər nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: *“Min bir gecə nağılları”, tərcümə sənəti, “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”, XVIII əsr rus ədəbiyyatı, XVIII əsr fransız ədəbiyyatı*

Giriş

Sərhədlər, baryerlər təkə gözlə görünən olmur. Gözlə görünməyən, lakin ciddi maneə törədən əngəllər də var. Dil kimi. Bir dildə yaranan və ya yaradılan əsərlər heç vaxt özbaşına daha geniş ərazilərə yayıla, başqa xalqların ədəbiyyatına nüfuz edə bilməz. Bir xalqın dilində meydana gələn əsərin başqa bir xalq tərəfindən anlaşılması üçün gərək o xalqın əksər nümayəndəsi həmin dildə danışmağı bacarsın. Dünya dillərinin sayı nəzərə alınsa, bunun mümkünsüz bir iş olduğunu anlamaq çətin olmaz. Deməli, bu yerdə tərcümə işinin müstəsna rolu yüksək qiymətləndirilməlidir. Əsərlər məhz tərcümə olunaraq sərhədləri aşsa, özünə daha çox oxucu rəğbəti qazana bilir. Hətta elə əsərlər də vardır ki, orijinalı itib batsa da, tərcümədə qorunub, dövrümüzdə gəlib çatıb. Əsərlər ya ən sadə – daha geniş oxucu kütləsinə təqdim olunaraq məşhurlaşmaq səbəbindən, ya da məqsədli şəkildə - kimlərsə mövqeyinə xidmət etmək üçün tərcüməyə məruz qalır. Bu məqalədə həm “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın fransız dilində yaranma səbəbini, həm də rus dilinə tərcümə tarixini nəzərdən keçirməyə çalışacağıq.

“Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın fransız mətni haqqında danışmadan öncə bu əsərin yarandığı dövrə nəzər yetirmək lazımdır.

XVIII əsrdə Avropada tərcümə işləri geniş vüsət alır, dünyanın müxtəlif dillərində yaranan saysız-hesabsız kitablar Avropanın yerli dillərinə tərcümə olunmağa başlayır. Bu istiq-

mətdə edilən tərcümələr bir tərəfdən oxucu kütləsinin, o cümlədən ziyalı təbəqə nümayəndələrinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına, digər tərəfdən isə latın dilinin bu dillər tərəfindən sıxışdırılaraq mövqeyinin zəifləməsinə gətirib çıxardı. Dillərin mübadiləsi prosesində bütün Avropada zadəganların ortaqlıq dili hesab olunan fransız dili məxsusi yer tuturdu. Ərəb dilindən çin dilinə kimi ən müxtəlif dillərdə, poeziyadan riyaziyyata kimi ən fərqli sahələrə dair əsər və kitablar, hətta ənənəvi latın dilində yazılmış elmi traktatlar belə fransız dilinə tərcümə edilirdi [14]. Əslində tərcümə işlərinin kökü bir qədər əvvələ - XIV Lüdovikin zamanına gedib çıxır. O, Fransa ilə Şərqlə arasında olan münasibətləri möhkəmləndirmək üçün 1669-cu ildə Levant səfirliyində (bu səfirlik ticari məsələlərlə məşğul idi) tərcüməçilərin hazırlanmasına göstəriş verir. Bu məqsədlə Konstantinopolda "Gənc dilçilər" adlı bir məktəb açılır ki, onun da əsas vəzifəsi Fransanın Şərqdəki səfirliklərində işləmək üçün peşəkar tərcüməçilər hazırlamaq idi [15]. Tərcüməçilərin sayının artması tərcümə işlərinin də geniş vüsət almasına gətirib çıxardı. Şərqlə dünyasının ən qiymətli ədəbi abidələrindən olan "Min bir gecə nağılları" da məhz bu dövrdə tərcümə edilmişdi.

Şərqsünas, yazıçı A.Qalland 1704-1717-ci illər ərzində "Min bir gecə nağılları"nı fransız dilinə tərcümə etdikdən sonra bu əsər dünya şöhrəti qazandı və Avropa ədəbiyyatına "şərqlə nağılları" adlı yeni bir dəb yol açmış oldu [9, 10]. Bu dövrdə Fransa ədəbiyyatı yeni məzmun və forma ilə zənginləşməyə başladı. Renesans dövründə yazıçıların şərqlə mövzusunda müraciət etməsi nəticəsində nəsr əsərlərinə daxil edilən müxtəlif maraqlı, əyləncəli macərələrlə dolu, bəzən də açıq-saçıq məhəbbət səhnələrinin sayı getdikcə artırdı. Bu cür məhrəm səhnələrin təsviri zamanı *hərəm motivindən* istifadə edilməsi, xüsusilə, oxucunun diqqətini cəlb etmək baxımından effektiv bir nəticə verirdi. Əslində, şərqlə fabulası və şərqlə kaloriti bu əsərlərdə müstəqil bədii məna daşıyırdı, onlar mənəvi-fəlsəfi mövzuların açılmasında köməkçi bir vasitə kimi iştirak edirdi. Beləliklə də, yeni ədəbi personajlar, onların başına gələn maraqlı sərgüzəştlər, Şərqlə sivilizasiyasını özündə əks etdirən mövzularla zəngin əsərlərin yaranması geniş vüsət alan bir prosesə çevrildi [15]. Məhz bu dövrdə - 1714-cü ildə "Min bir çərək saat. Tatar nağılları" yazıçı-qissəxan T.S.Qalet tərəfindən fransız dilinə tərcümə edilmiş və həmin dövrdə iki dəfə çap olunmuşdur. Dörd cildə ibarət olan bu əsərin hər bir cildi bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olmasına baxmayaraq, tamamlanar-tamamlanmaz çapa verilirdi. Qaletin "Min bir çərək saat"ın dördüncü cildinə yazdığı müqəddiməsində bunu aydın görmək olar: "...Mən bu haqda iki il əvvəl kitabın ilk cildində də məlumat vermişdim" [13].

Tədqiqat zamanı "Min bir çərək saat. Tatar nağılları" əsərinin əldə edə bildiyimiz və üzərində çalışdığımız dörd cildinin hər biri fərqli illərdə və şəhərlərdə işıq üzünə çıxmışdır: 1-ci cild - 1730-cu il, Paris; 2-ci cild - 1715-ci il, La Hay; 3-cü cild - 1753-cü il, Paris; 4-cü cild - 1737-ci il, Utrext (Niderland) [5;6;7;8]. Əsərin dəfələrlə Avropanın müxtəlif şəhərlərində nəşr edilməsi ona olan marağın bariz nümunəsidir.

Türk-tatar şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnərək, şərqlə üslubunda, "Min bir gecə" motivləri əsasında yaradılmış bu əsərin əksər hissəsi nəsrə ibarət olsa da, ara-sıra şeir parçalarına da rast gəlmək mümkündür (Tülüfan şahzadəsi Gülhindinin dilindən verilən şeir) [5, 186]. Bu şeirlər obrazların öz daxili aləmini açmaq, hiss və həyəcanını daha təsirli şəkildə ifadə etmək üçün əvəzsiz vasitədir. Lakin rus dilinə tərcümə zamanı bu şeirlər təxirə salınmışdır. Əsərin fransız mətnində tez-tez haşiyələr şəklində müxtəlif sözlərin izahı təqdim olunur. Bu haşiyələr, əsasən, Avropa oxucusuna qaranlıq qalan şəhərlərin coğrafiyası, ərəb mənşəli kəlimələrin şərhdən ibarətdir.

T.S.Qayət "Min bir çərək saat. Tatar nağılları"nın birinci cildində öz əksini tapan müqəddimədə bu əsəri Fransa kralına ithaf etdiyini bildirir. O, krala mədhiyələr yağdırmaqla bərabər, kitabın əhəmiyyətini də vurğulayır, onun ibrətamiz, oxunaqlı bir əsər olduğunu diqqətə çatdırır: "Zati alillərinə təqdim etdiyim bu kitab əyləndirərək öyrətməyi bacaran kitablardandır. Əsərdə şiddət kimi görünən hadisələr olsa da, burada gizlənən əxlaqi-mənəvi dəyərləri ört-basdır etmir. Bu kitabı oxumağın vaxtı gəlib çatıb. Zati aliniz ciddi məşğuliyyətlərindən uzaqlaşdıqda,

ümid edirəm ki, ona nəzər yetirmək istəyər. Əgər kitabım sizin zövqünüzü oxşasa, bundan iftixar hissi duyaram. Çünki sizin müsbət rəyiniz tezliklə bütün oxucularımın razılığına gətirib çıxaracaq və müvəffəqiyyət məndən yana olacaq... Lakin nə zati-alinizin hüsurunda cürət edib atanıza ithaf etdiyim kitabla, nə də bu həqiqi şövqüm və səyimə görə zati-alinizin layiq gördüyü hörmətlə öyünmək niyyətində deyiləm.

Sizin sadiq və ehtiram dolu nökrünüz Qalet” [5,5].

Yuxarıda qeyd olunan bu fikirlərdən belə nəticə hasil olur ki, Qalet əsərin baş qəhrəmanı olan Şəmsəddinin təmsalında Fransa kralının prototipini yaratmışdır. Tatar nağıllarından bəhrələnərək “Min bir gecə nağılları” tipində əsər yaradan yazıçı açıq-aydın hökmdara olan rəğbət və heyranlığını biruzə verir, onda yüksək qiymətləndirdiyi insani keyfiyyətləri Həştərxan hökmdarının üzərinə köçürür.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, “Min bir çərək saat” əsərinin dördüncü cildində öz əksini tapan hadisələrdən biri Bakı şəhərində cərəyan edir. Bu əsərin rusca tərcümə variantından fərqli olaraq, fransız mətnində Bakı haqqında bir haşiyə də qeyd olunmuşdur [8,20]. Əsərin XVIII əsrdə və Azərbaycandan kənarda meydana gəldiyini nəzərə alsaq, düşüncürük ki, bu haşiyəni orijinalda gözdən keçirtmək maraqlı və faydalı olar: “*Backu. Ville capitale de la Province de Schirvan en Perse, qui donne son nom à la Mer de Backu; elle est sur la Côte de la Mer Caspie. Il y a une chose assez finguliere auprès de cette Ville, c’est une fontaine qui jette continuellement une Jiqueur noire dont on se ferr par toute la Perse au lieu d’huile*” – “Bakı İranın Şirvan vilayətinin paytaxtıdır. O, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Olduqca maraqlı bir məsələ diqqəti cəlb edir. Bu şəhərdə daim qara likör xaric edən bir fəvvarə var və bütün İranda ondan neft əvəzinə istifadə edilir”.

Göründüyü kimi, T.S.Qalet Bakını İran ərazisinin bir hissəsi kimi təqdim etmişdir. Çünki “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın fransız dilindəki variantı ərsəyə gələn zaman (1714) Azərbaycan İran dövləti kimi tanınan Səfəvilərin (1501-1722) tərkibində idi. Ona görə də fransız yazar Bakını coğrafi mövqeyinə görə deyil, siyasi statusuna əsasən İran ərazisi kimi göstərir. Lakin Avropa oxucusundan fərqli olaraq, Bakı şəhərinin harada yerləşdiyini yaxşı bilən rus oxucusu üçün əlavə izaha ehtiyac qalmadığından əsərin rus dilində olan tərcümə variantında bu haşiyəyə təsadüf edilmir.

Erkən dövrlərdən başlayaraq, həm Şərqi, həm də Qərbi bir sıra görkəmli tarixçi, coğrafiyaşünas, səyyah və alimləri Azərbaycan nefti haqqında öz əsərlərində məlumat vermişlər. Əlbəttə, Qaletin dövründə də bir sıra Avropa ölkələrinin nümayəndələri Azərbaycana səfər edir və bu səfərin təəssüratlarını öz həmyerliləri ilə bölüşürdülər. Məsələn, İsveç səfirliyinin katibi alman əsilli səyyah, həkim və təbiətşünas Engelbert Kempfer 1683-cü ildə Abşeron yarımadasında, Balaxanı, Binəqədi, Suraxanı yataqlarında olmuş, Avropa ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Bakı neft mədənlərinin təsvirini vermiş və neftin Abşeron yarımadasından İrana, Orta Asiyaya və Şimali Qafqaza aparıldığını bildirmişdir [4, 6]. Şübhəsiz, Qayet məşhur Bakı nefti haqqında verilən bu və ya digər məlumatlardan faydalanmışdır.

Lakin yazıçı təkcə şəhərimizin hansı ərazidə yerləşməsi barədə deyil, həm də o dövrdə yalnız İçəri şəhərdən ibarət olan Bakının dar küçələrindən də söz açır. Belə ki, Bakıda baş verən hadisələri nəql edən qoca dərviş (Qoca dərvişin əhvalatı) gediş-gəlişi çətinləşdirən ensiz küçələrdə yeraltı tunel qazdığını deyir: “...будучи монастырским казначем в деньгах недоставка я не имел, то улучив время, сделал я надежными людьми подземной проход от моей кельи до ее спальни через улицу, которая весьма узка; сием проходом можно дойти до моей кельи скоряе шести минут, вместо того, что идучи настоящею дорогою, должно проходить весь наш дворь, которой весьма длинен отпирать и запирать ворота...” [13, 640]

XVIII əsrin əvvəllərində yaranan “Min bir çərək saat. Tatar nağılları” 1765-ci ildə isə Moskva Çar Universitetində fransız dilindən rus dilinə tərcümə edilmiş və nəşr olunmuşdur. Hazırda 4 cildə ibarət olan həmin nüsxələrdən biri AMEA Milli Kitabxanasında saxlanılır.

Azərbaycana nə vaxt və kim tərəfindən gətirildiyi barədə dəqiq bir söz söyləmək olduqca çətin bir məsələdir. Lakin Vətənimizin təqribən yetmiş il rus hakimiyyəti altında qaldığını nəzərə alsaq, bunu həmin dövrdə aparılan mədəniyyətin və ədəbiyyatın ruslaşdırılması siyasətinin bir hissəsi kimi qəbul edə bilərik; kitabxanalarda rus dəzgahından çıxmış kitabların çoxluğu *rus-sayağı təfəkkürün* və ya *Rusiyaya rəğbətlə yanaşan təfəkkürün* formalaşmasına gətirib çıxaracaqdı. Bu halda belə güman etmək olar ki, "Min bir çərək saat" əsəri buraya göndərilən çoxsaylı kitabların arasında gəlib. Digər tərəfdən isə bu əsərin özündə Azərbaycan haqqında müəyyən məlumatlar ehtiva etdiyini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bu və ya digər azərbaycanlı ziyalının diqqətini cəlb edərək, Vətənimizə gətirildiyi müddəası da qaçılmaz deyildir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi 1765-ci ildə fransız dilindən rus dilinə tərcümə olunaraq çap edilən əlimizdəki nüsxə o zamanın tələbinə uyğun olaraq, əski rus əlifbası ilə nəşr edilmişdir. Bundan əlavə, əsərdə o dövrdə aktual olub, hazırda işlək olmayan saysız-hesabsız arxaizmlərə də rast gəlinir. Rusca tərcümə variantının səhifələri rəqəmlərlə nömrələnsə də, hər səhifədəki sonuncu söz növbəti səhifədə təkrarən qeyd edilmişdir. Şərqi ədəbiyyatında "payi səhifə" (səhifə ayağı) adlanan bu üsuldən vaxtilə bütün dünyada istifadə edilmişdir. Bir çox ölkələrdə kitab səhifələrinin nömrələməsinə XVI əsrdə başlansa da, Şərqi ölkələrində köhnə "nömrələmə" üsulu XIX əsrin axırlarına kimi davam etmişdir. XVIII əsrdə çap olunmasına baxmayaraq, bu kitabda da həmin ənənəyə sadıq qalınması, görünür, "Min bir gecə"nin əsərə olan dərin təsirindən irəli gəlir.

"Min bir çərək saat. Tatar nağılları"nın rus dilinə tərcümə tarixi XVIII əsrin II yarısına təsadüf edir. Əsərin tərcümə səbəbi həmin dövrün ictimai-siyasi, ədəbi mühiti ilə birbaşa əlaqəlidir.

XVIII əsrin I yarısında, yəni I Pyotrun hakimiyyəti zamanı Rusiya artıq Avropa həyatında yaxından iştirak etməyə başlayır, öz ərazi sərhədlərini sürətlə genişləndirir, Qərbi Avropa ölkələri ilə ticari və siyasi əlaqələr qururdu. Həmin dövrü bütün bu proseslərlə eyni vaxtda cərəyan edən mənəvi və ictimai həyatın intensivləşməsi dövrü kimi səciyyələndirmək olar. Ümumiyyətlə, XVIII əsr rus ədəbiyyatı Avropa, xüsusilə də Fransa ədəbiyyatı ilə sıx bağlı idi [11,484]. Məlumdur ki, Fransa XVIII əsrdə özünün Renesans dövrünü yaşayırdı. Yeni qurulan münasibətlərin fonunda bu oyanış Rusiyaya da təsirsiz ötürmədi və XIX əsr rus intibahı üçün zəmin yaratdı.

Bu dövrdə Fransadan Rusiyaya qalaq-qalaq kitab gətirilirdi, "Min bir çərək saat"ın fransız variantının da məhz bu kitablar arasında olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Digər tərəfdən, XVIII əsrdə bu dildə yazılan əsərlərin rus dilinə tərcümə edilməsi geniş vüsət almışdı. Hətta ziyalı zadəganlar dəniz səyahətinə çıxarkən darıxmamaq üçün öz əyanları ilə birgə fransız əsərlərinin tərcüməsi ilə məşğul olurdular. Ümumiyyətlə, tərcümə sənətinin XVIII əsr rus ədəbiyyatına çox böyük təsiri olmuşdur. I Pyotrun dövründə intişar tapan tərcümə işləri sonrakı dövrlərdə də uğurla davam etdirilirdi. Hətta I Pyotrun özü də tərcümələrlə məşğul olur və başqalarını da buna sövq edirdi. Fransada o dövrdə nəşr edilən jurnalların birində I Pyotr tərcüməçi kimi təqdim edilir: "Öz təbəələrini tərbiyələndirməyi qarşıya məqsəd qoymuş Pyotr təkcə hərbi məsələləri ilə kifayətlənmir. O, göstərdiyi xeyirxah münasibətin sayəsində öz ölkəsinə məşhur alimləri cəlb etməyə müvəffəq olmuşdur. Çar bir-birindən möhtəşəm kitabların tərcümə və nəşr edilməsinə əmr vermiş, hətta özü də onlardan bir neçəsini tərcümə etmişdir" [12,180-181]. Belə bir ədəbi mühitdə "Min bir çərək saat. Tatar nağılları"nın rus dilinə tərcümə olunması heç də təsadüfi bir hal deyildi. Digər tərəfdən bu əsər 1556-cı ildə ruslar tərəfindən işğal olunaraq varlığına son qoyulan Həştərxan xanlığı və onun sakinləri barəsində idi. Öz hakimiyyəti altında olan bir xalqın mədəniyyətinin, adət və ənənələrinin, dini inanclarının öz əksini tapdığı bu əsərlə tanış olmaq və onu tatar xalqına "doğma" rus dilində təqdim etmək, əslində, o dövri ruslaşdırma siyasətinin bir parçası idi. Ədəbiyyat daim qüdrətli dövlət xadimlərinin siyasi fəaliyyətində mühüm yer tutmuşdur. Görkəmli akademik İ.Həbibbəyli öz məqaləsində qeyd edir: "...Ədəbiyyatı dövlət siyasətinin üzvi tərkib hissəsi səviyyəsində qəbul edən, bu tükənməz xə-

zinədən milli siyasətin həyata keçirilməsində bacarıqla və yaradıcı şəkildə faydalanan dövlət xadimləri olmuşdur” [2]. Dahi siyasətçi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev də ədəbiyyata xalqın milli-tarixi varlığının, mənəviyyatının üzvi tərkib hissəsi kimi baxmış, mənsub olduğu xalqı ədəbiyyatı ilə bir yerdə bütöv bir tamın ayrılmaz hissəsi kimi dəyərləndirmişdir.

Bu baxımdan XVIII əsr rus siyasi mühitində də ədəbiyyat faktorunun yeri, rolu və imkanları böyük məna kəsb edirdi. İşğal olunmuş ərazilərdəki millətlərin ruslaşdırılması yolunda ədəbiyyatın dəstəyindən məqsədyönlü şəkildə geniş istifadə olunurdu. Həmin millətlərin, xüsusilə, folklor nümunələri rus dilinə tərcümə edilir və gələcək nəsillərə onları “yeni ana dilində” oxumaq imkanı yaradılırdı.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, “Min bir çərək saat” əsərinin məhz bu dövrdə fransız dilindən rus dilinə tərcümə edilməsi heç də təsadüfi xarakter daşmır. XVIII əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, Rusiya mühitində ədəbiyyatın rolu əsas ictimai qüvvəyə çevrilmişdi. Cəmiyyətin qabaqcıl nümayəndələri məhz ədəbiyyat vasitəsilə öz düşüncələrini ifadə edirdilər. Buna görə də yazarlar arasında şəhər kəndlilərindən imperatorun özünə kimi bütün təbəqələrə mənsub nümayəndələr var idi [10,461]. XVIII əsr Rusiyada baş verən hadisələri təhlil edərkən aydın olur ki, bu dövrdə milli ənənələrə söykənən ədəbiyyatdan dövlətin mənafeyinə uyğun bir şəkildə, onun xeyrinə istifadə etmək təşəbbüsləri vardı. Ənənələr tək-cə mənimsənilib davam etdirilmirdi, əksinə, onlar zamanın tələbi ilə daha da zənginləşdirilirdi. Rusiyanı formalaşdırmaq üçün həyata keçirilən islahatlar həm yeni maarifpərvər yazıçılar, həm də maarifçi siyasətçilər tərəfindən ədəbiyyatı mənimsəməyi şərtləndirirdi [11,466]. Belə ki, həmin dövr ziyalılarının fikrincə, insanın həyata baxışı, düşüncə tərzini onun həyat şəraitindən asılıdır. Həyat şəraiti qənaətbəxş deyilsə, onu dəyişdirmək lazımdır. Belə olan halda insanların düşüncə tərzini də dəyişər və cəmiyyətdə ədalət hökm sürər. Ayrı-ayrılıqda hər bir fərdin maarifləndirilməsi təbii ki, uzun zaman tələb edir. Lakin bu işi qanunlar hesabına daha tez görmək olar. Məhz qanunlar mövcud nizam–intizamı təmin edir. Monarxiya idarə üsulunun bərqərar olduğu dövrdə qanunların kökündə *monarx* dayanır. Buna görə də birbaşa monarx-hökmdar özü maariflənersə, ədalətli qanunlar verəcəyinə və cəmiyyətdə müsbət dəyişikliklərə nail olacağına ümid edilirdi. O dövr maarifçilərinin hazırladığı siyasi nəzəriyyə məhz bundan ibarət idi; hökmdara təsir göstərərək maarifləndirməklə ona idarəetməni öyrətmək [11,479]. Əlbəttə, bu işdə ədəbiyyatın üzərinə böyük yük düşürdü. Maarifçilər arzu etdikləri nümunəvi insan- hökmdar obrazını öz əsərlərində canlandırırdılar. Şahın ədalətli, vicdanlı, səriştəli və dürst, öz xalqının qayğısına qalan bir şəxs kimi təsvir edildiyi “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın baş qəhrəmanı Şəmsəddin tamamilə bu dövrün tələblərinə uyğun bir obraz idi. Ölkəsini ədalətlə idarə edən, xalqın sevgi və inamını qazanan, ətrafına savadlı və etibarlı insanları toplayan Şəmsəddin örnək hökmdar surəti kimi maarifçilərin diqqətini çəkməyə bilməzdi. Əsərdə nümunəvi insan kimi təsvir edilən bu hökmdara dərin rəğbət hiss olunur. Özünü baş qəhrəmanın yerinə qoymağı sevən oxucu üçün (üstəlik bu oxucu özü də bir hökmdardırsa) bu əsər tam yerinə düşürdü. Akademik R.Hüseynovun sözləri ilə desək: “İnsan tərifi, vəsf edilməyi tənqiddən çox sevir. Bəlkə də, dildə bunun əksini xoşladığımı təkid edən tək-tük qeyri-adilər tapıldı, amma hər halda əksəriyyət mədh olunmaqdan daha artıq həzz alır, həm də buna yetəncə maildir, nəinki üzünə qarşı nöqsanlarının, əyər-əskiklərinin deyilməsindən... Adi adam tərifdən xoşhallanırsa, tərifi eşitməyə sinov gədirsə, hökmdarların bunu daha artıq istəməsində, imkanlarını da nəzərə alsaq, bunu daha artıq təşkil etdirməsində əcaib bir şey yoxdur” [3,39]. Fikrimizi K.Aslanın aşağıdakı sözləri ilə qüvvətləndirmək istərdik: “...Bədi ədəbiyyatın şəxsiyyətə təsiri çoxcəhətli və tamamilə səmərəlidir. Ədəbiyyat vasitəsilə tələq edilmiş sosial rol haqqında təsəvvür real gerçəkliklə fasiləsiz qarşılıqlı əlaqədə çıxış edir” [1].

Digər tərəfdən, feodal dünyası və onun ideologiyası ilə mübarizə əsnasında cəmiyyətə qarşı yeni baxış bucağı formalaşmağa başladı; azad şəxsiyyət hesab olunan insan, silki mənsubiyyətinə, əsil-nəcabətinə görə deyil, ağılı və özünəməxsus məziyyətlərinə görə qiymətləndirilirdi [11,481]. Peşəsi dərzilik olan gənc Şəmsəddin də əslində elə ideal bir hökmdar obrazı

idi; sadə mühitdə böyüyüb, boya-başa çatmış, həyatın çətinliklərini görüb bərkimiş, ədalətli, insanpərvər bir şah idi. Kor və cavan olmasına baxmayaraq, ölkəni ədalətlə idarə edirdi. Elə bu da XVIII əsr maarifçilərinin qarşılıqlarına qoyduğu tələblərə birbaşa cavab verirdi.

Yuxarıda qeyd olunan müddəaları ümumiləşdirərək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın 1765-ci ildə Moskva İmperator Universiteti tərəfindən həm tərcümə, həm də nəşr edilməsinin səbəbləri aşağıdakılardan ibarət idi:

1. Ədəbiyyat sahəsində aparılan islahatlar; tərcümə işinin geniş vüsət alması
2. Əsərin Rusiya tərəfindən işğal edilmiş Həştərxan xanlığı və onun əhalisi haqqında olması
3. XVIII əsr Renesans dövrünü yaşayan Fransa və fransız ədəbiyyatının diqqət mərkəzində olması (əsr fransız dilindən tərcümə edilib)
4. Şaha təsir etməklə ona “şah olmağı öyrətmək” məqsədi (siyasəti)

Nəticə

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlirik ki, aqıl və adil hökmdar idealının həllinə xidmət edən “Min bir çərək saat. Tatar nağılları” istər Fransada, istərsə də Rusiyada XVIII əsr maarifpərvər, zadəgan ziyalıların estetik dövlətçilik görüşləri ilə üst-üstə düşürdü. Bu qədər əhəmiyyətli bir məsələdə - XVIII əsr Avropa və Rusiya mühitinin siyasi, dövlətçilik, milli tərəqqi və maarifçilik ideyaları kontekstində türk-tatar ünsürünün diqqət mərkəzində olması “Min bir çərək saat. Tatar nağılları”nın əhəmiyyətini müəyyən etmiş olur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aslan, K.İ. Bədii ədəbiyyatın təbliğinin müasir vəziyyəti: nəzəriyyə və təcrübə: [Elektron resurs] / www.anl.az – Bakı. http://anl.az/down/meqale/kitabxanashunasliq-bibliografiya/1_2004/betmvnt.pdf
2. Həbibbəyli, İ.Ə. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimində ədəbiyyat siyasəti və müasir dövr: [Elektron resurs] / www.artkaspi.az - Bakı, dekabr 12, 2019. <http://artkaspi.az/az/heyder-eliyevin-dvletcilik-teliminde-edebiyat-siyaseti-ve-muasir-dvr-isa-hebbibbeyli-yazir/#.XiwMgWgzbIU>
3. Hüseynov, R.B. Söz heykəli / R.Hüseynov. – Bakı: Elm və təhsil, -2012. – 816 s.
4. Salavatov, T.Ş. Neftin quyu ilə çıxarılması texnologiyası. Dərslik. / T.Ş.Salavatov, F.S.İsmayılov, B.A.Osmanov – Bakı: 2012.- 538 s.
5. Les Mille et un Quart-d'Heure. Contes Tartares. / Tome premier. - A Paris: 1730. – 436 p.
6. Les Mille et un Quart-d'Heure. Contes Tartares. / Tome second. – A Paris: 1730. – 432 p.
7. Les Mille et un Quart-d'Heure. Contes Tartares. / Tome troisieme. – A Paris: 1753. – 391p.
8. Les Mille et un Quart-d'Heure. Contes Tartares. / Tome IV. – A Utrecht:1737. – 200 p.
9. Жирмунский В.М., Сигал Н.А. У истоков европейского романтизма. Санкт-Петербург. Наука, 1967
10. История русской литературы. / Том I – Литература X-XVIII веков. – Москва – Ленинград: Изд. Академии Наук СССР, - 1958. – 731 с.
11. История русской литературы. / Том I – Древнерусская литература. Литература XVIII века. – Ленинград. Наука, 1980. – 817 с.
12. Итоги и проблемы изучения русской литературы XVIII века. / XVIII век. Сборник 16. / Ленинград: Наука, - 1989.- 352 с.
13. Тысяча и одна четверть часа. Татарские повести. / Москва: Императорский Московский Университет, - 1765

14. <https://ehne.fr/article/humanisme-europeen/des-lettres-des-sciences-et-des-lumieres-leurope-des-savoirs/lessor-de-la-traduction-au-xviiiie-siecle>
15. www.journals.openedition.org/feeries/102

Рахилия Садыгова

“Тысяча и одна четверть часа. Татарские сказки”. Тексты на русском и французском языках

Создание в начале XVIII века на французском языке труда “Тысяча и одна четверть часа” на основе мотивов тюрко-татарских сказок и скорый перевод этого произведения на русский язык носило не случайный характер. После перевода в 1704 году на французский язык – сказок “Тысяча и одной ночи” писатели начинают обращаться к восточной теме. Таким образом, новая мода под названием “восточные сказки” открывает путь в Европейскую литературу. А причина перевода на русский язык “Тысяча и одна четверть часа. Татарские сказки” напрямую связана с общественно-политической, литературной средой того периода.

***Ключевые слова:** “Сказки тысячи и одной ночи”, искусство перевода, “Тысяча и одна четверть часа. Татарские сказки”, русская литература XVIII века, французская литература XVIII века*

Rahila Sadigova

Russian and French texts of “The thousand and a quarter of an hour. Tatar tales”

Creation of the literary work “The thousand and a quarter of an hour” in French language, in the beginning of the 18th century, based on the Turk-Tatar tales and their rapid translation into Russian language was not non-random. After translation of the work “The thousand and one nights” into French language in 1704 year, the writers began to refer to oriental themes. Thereby a new trend, under the title “Arabian tales” opened a gate to European literature.

The translation of “The thousand and a quarter of an hour. Tatar tales” into Russian language is closely connected with the socio-political and literary environment of that time.

***Key words:** “The thousand and one nights”, the art of translation, “The thousand and a quarter of an hour. Tatar tales”, the 18th century Russian literature, the 18th century French literature*

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 17.06.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 22.06.2020

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nəzmiyyə Yigitoğlu tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.